

В. П. Жураўлёў, *Якуб Колас і паэтыка беларускага рамана*, 2-е выд., выпр. і дап., Мінск 2004, сс. 208.

Васіль Жураўлёў – аўтарытэтны даследчык гісторыі беларускай літаратуры. Яго манаграфія *Якуб Колас і паэтыка беларускага рамана* прысвечана аналізу мастацкага майстэрства аднаго з пачынальнікаў і класікаў беларускай краснай пісьменнасці (М. Багдановіч), асэнсаванню ролі класічнай традыцыі для сучаснай літаратуры, спасціжэнню законаў эпічнага адлюстравання свету.

В. Жураўлёў справядліва адзначае, што праблемы паэтыкі патрабуюць паглыбленага вывучэння, што нельга як абсалютызаваць, так і недаацэньваць ролю літаратурнай тэхнікі ў творчым працэсе. Вельмі хуткі пераход некаторых маладых празаікаў ад напісання апавяданняў да раманаў сведчыць не толькі пра самаўпэўненасць паасобных пісьменнікаў, але і пра легкадумнае стаўленне іх да ролі мастацкага і жыццёвага вопыту.

Для сучаснай беларускай прозы, на думку навукоўца, вельмі важна за-своіць коласаўскую традыцыю, якая ўвасабляе ў сабе багаты, высокапрафесій-

ны і далёка яшчэ не асэнсаваны вопыт напісання буйных і яркіх эпічных твораў, *дзе думка і пачуццё, форма і змест знаходзяцца ў глыбокай арганічнай суладнасці* (7). В. Жураўлёў раскрывае асаблівасці гэтай эпічнай суладнасці, скіраванай супраць праяў аднамернага, аднабаковага і схематычнага погляду, характэрныя рысы універсальнай гармоніі і наогул паэтыкі Якуба Коласа ў сістэмным кантэксте развіцця беларускага рамана і ўвогуле беларускай прозы.

Якуб Колас – родапачынальнік даследавання быцця праз быт у беларускай прозе.

Асэнсаванне гэтай сувязі паміж бытам і быццём у літаратуры – задача досыць складаная, няпростая, але разам з тым удзячная. На перакрываванні гэтых велічынь адкрываецца магчымасць многае зразумець і праясніць у літаратурнай тэорыі і мастацкай практыцы. Тут знаходзяць адбітак глыбінныя законы, якія адлюстроўваюць ступень падрыхтаванасці пісьменніка суадносіць прыватнае і агульнае, вывараць будзённае і прыватнае ў жыцці высокаю мераю грамадскіх і агульначалавечых каштоўнасцей (24).

Праз узаемадзеянне побыту і быцця, экзістэнцыі і анталогіі праглядаецца дынаміка руху філасофскай тэндэнцыі, якая надае сілу і глыбіню пазнання ідэйна-вобразнаму ладу твора, умацоўвае ў літаратуры эпічны патэнцыял. Творчае развіццё гэта тэндэнцыя знайшла ў мастацкай практыцы беларускіх пісьменнікаў другой паловы ХХ стагоддзя, напрыклад, у аповесці Аляксея Кулакоўскага *Нявестка*, пра якую В. Жураўлёў слухна заўважыў: *Праўда побытавай рэальнасці атрымлівала тут сілу мастацкага абавольнення і сацыяльнай заостранасці* (33), паколькі ўслед за Коласам Кулакоўскі змог складаныя маральныя і грамадскія пытанні, пастаўленыя жыццём у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе, перадаць праз сціплыя, але семантычна важныя побытавыя замалёўкі.

На жаль, у літаратуры, і не толькі беларускай, нярэдка назіраюцца дзве крайнасці: адна – бытапісальніцкая канстатацыя факта і другая крайнасць – ухіленне ад паказу побыту. У свой час Алесь Адамовіч заклікаў пісьменнікаў ствараць звышлітаратуру, пад якой меў на ўвазе творы публіцыстычна заостраныя, звернутыя да глабальных філасофскіх, сусветных праблем. Заклік Адамовіча не знайшоў належнага водгуку ў пісьменніцкім асяроддзі. У спрэчцы паміж *бытавістамі* і *інтэлектуаламі* В. Жураўлёў прытрымліваецца пазіцыі цэнтрыста, прыхільніка здаровага сэнсу і мастацкага кампрамісу.

Для беларускай прозы асаблівую актуальнасць на ўсім працягу яе развіцця ў мінулым стагоддзі захоўвала выкарыстанне этнаграфічнага і бытавога матэрыялу. Бытапісальніцтва ў літаратуры нярэдка ператваралася ў бяскрылае апісальніцтва.

Творы Якуба Коласа, Антона Чэхава, Юрыя Трыфанава дазваляюць зрабіць вывад, што менавіта крэатыўныя магчымасці аўтара вызначаюць у канчатковым выніку характар яго абыходжання з жыццёвым матэрыялам. В. Жураўлёў прыгадаў дыскусію на старонках *Вопросов литературы* ў 1972 годзе пра аповесці і раманы рускага пісьменніка Юрыя Трыфанава, які віртуозна ставіў дакладны дыягназ маральнаму клімату ў грамадстве праз бытавы кантэкст. Жураўлёў доказна сцвярджае на аснове аналізу канкрэтных твораў:

Рэзка і катэгарычна супрацьпастаўляць самі паняцці “побыт” і “быццё” ў літаратуры ўвогуле непажадана і неправамерна. Неправамерна і немэтазгодна хоць бы з меркаванняў дзеяння універсальных законаў. Бытавыя і быццёвыя з’явы не раздзелены жорсткай дэмаркацыйнай лініяй (41). У якасці папярэджання сваёй высновы літаратуразнаўца спасылаецца на мастацкі вопыт Антона Чэхава:

Пісьменніку ніколі не ўдалося б заняць трывалае месца ў вельмі строгай па адбору прэтэндэнтаў “на класіка” літаратурнай традыцыі і заваёўваць увагу ўсё новых і новых пакаленняў чытачоў, каб ён толькі “замкнуў” побыт у яго ж уласных межах і праявах, не напоўніў яго мастацка-вобразную мадэль шматзначным падтэкстам, не вывеў яго знешнія, вонкавыя грані на шматстайную, прамую і асацыятыўную “сувязь-сустрэчу” з пытаннямі і праблемамі, сацыяльна значнымі для таго часу і глыбока далучанымі сваім агульначалавечым сэнсам і зместам да наступных гістарычных пераходаў (41–42).

Колас-пісьменнік шчодро ўбіраў у сябе нацыянальны гісторыка-літаратурны патэнцыял, мастацкія знаходкі папярэднікаў з сусветнай літаратуры. Вызначальную ролю ў Коласавым мастакоўскім станаўленні адыгралі творчасць Аляксандра Пушкіна і Мікалая Гоголя. Ігнараванне здабыткаў папярэднікаў негатыўна адбілася, для прыкладу, у прозе сучасніка Я. Коласа Цішкі Гартнага, які рабіў акцэнт на сацыяльнасці і адхіляў закон мастацкага суаднясення, узаемасувязі паміж рознымі з’явамі, а таксама ў творчасці пісьменнікаў-маладнякоўцаў, якія ваяўніча не прымалі быт.

Васіль Жураўлёў падкрэслівае, што мастацкая сістэма Якуба Коласа грунтуецца на шырокай увазе да кожнага прадмета, кожнай жыццёвай з’явы, кожнага чалавечага характару, незалежна ад яго сацыяльнага статусу, але адначасова пры гэтым строга захоўваецца іерархія ацэначных крытэрыяў і вызначэння жыццёвых каштоўнасцей, тонка і дакладна акрэсліваюцца граніцы, дзе праходзіць мяжа паміж добром і злом, паміж маральнымі імператывамі персанажаў.

Коласаўская эстэтыка ніколі не замыкалася ў іманентных межах чыстага мастацтва, хаця ёй уласцівы высокі прафесіяналізм, разнастайнасць жанрава-стылёвых формаў; яна заўсёды абаліралася на трывалыя народна-нацыянальныя асновы, аднак ніколі не дазваляла сабе спыняцца на ўзроўні стылізацыі.

Васіль Жураўлёў падкрэслівае, што для сучасных раманістаў павучальны вопыт структурабудовы ў Якуба Коласа. Маладыя пісьменнікі, звяртаючыся да хранікальна-эпічных структур, не заўсёды ўмеюць дасканала выкарыстаць гэту свабодную і ўмяшчальную форму раманняга асэнсавання рэчаіснасці. Прастата хранікальнай кампазіцыі, як паказвае В. Жураўлёў, падманлівая, для пачаткоўцаў-раманістаў гэта часта абарочваецца кампазіцыйнай рыхласцю, сюжэтнай інертнасцю, апісальнасцю.

Хранікальную кампазіцыю маюць такія вядомыя творы, як *Жыццё Кліма Самгіна* Максіма Горкага, *Палеская хроніка* Івана Мележа, дзе арганічна спалучаюцца канкрэтна-гістарычная, дакладна-біяграфічная плынь жыцця са з’явамі і падзеямі літаратурна-белетрызаванага характару, хранікальная паслядоўнасць пры гэтым не заглушае сюжэтны рух.

У манаграфіі згадваюцца раманы Вячаслава Адамчыка і Івана Пташнікова. Крытыкі часта папракалі названых аўтараў за арытмічнасць аповеду, пералоўненасць мастацкай палітры твораў этнаграфічна-бытавымі падрабязнасцямі. В. Жураўлёў напамінае, што ў літаратурным творы ўсё павінна быць знітавана той ідэйна-эстэтычнай узаемасувяззю, якую прынята называць дыялектыкай формы і зместу. Літаратуразнаўца палемізуе з Л. Дранько-Майсюком і В. Івашчанкам: абодва названыя аўтары лічаць аптымальнымі варыянтамі раманняга аповеду сюжэтны дынамізм, аўтарскую лаканічнасць, кампактную форму заходнееўрапейскага рамана. Васіль Пракопавіч успамінае крылатую фразу *краткость – сестра таланта* і словы Івана Мележа пра тое, што такія выдатныя пісьменнікі, як Леў Талстой і Фёдар Дастаеўскі ў рускай літаратуры, не заўсёды шанавалі гэту *сястру*.

Якуб Колас у тэорыі і на практыцы даказваў неабходнасць строгага і жорсткага адбору ў працэсе творчай працы, бо расцягнутасць сюжэтнага дзеяння, аморфнасць, апісальнасць – лагічны вынік слабага адбору жыццёвага матэрыялу пісьменнікам. Цяжка не пагадзіцца з вывадам Жураўлёва, што *выяўленне ўнутраных прычынных асноў жыцця для таленавітага пісьменніка заўсёды было задачай першачарговай важнасці, якой падпарадкоўваліся ўсе іншыя творчыя мэты* (87).

Аналіз прозы Коласа пераконвае, па словах даследчыка, што для пражытка вельмі важны пошук той дамінанты, настройваючыся на якую, аўтар змог бы ў мастацкім творы выявіць лагіку развіцця характараў, надаць мастацкай структуры высокую якасць суладнасці, гарманічнасці, падпарадкаваць яе не вузка фармалістычным мэтам, а задачам глыбокага пазнання жыцця. Вядома, што апісальнасць, прадстаўленая нават у пластычных малюнках, не выратоўвае эпічную форму ад грувасткасці. Маладнякоўская проза ў 20-я гады мінулага стагоддзя імкнулася пераадолець апісальнасць праз зварот да прыёмаў прыгодніцкай прозы, аднак у большасці пісьменнікаў гэта стала банальным сродкам стварэння займальнасці, а не сродкам кардынальнага рэфармавання апавядальніцкай структуры. Колас таксама мог уключаць у свае творы займальныя і прыгодніцкія эпізоды, але яны заўсёды выконвалі толькі дапаможную ролю ў структуры твора.

Майстэрства Коласавага мастацкага абагульнення не страціла сваёй актуальнасці для беларускай прозы. В. Жураўлёў слухна адзначае: *Якуб Колас і тэкстам, і падтэкстам твора сціслае чытача да вываду аб тым, што самыя, здавалася б, асабістыя, самыя што ні на ёсць бытавыя і будзённа-гаспадарчыя планы і мэты чалавека глыбока ўзаемазвязаны (і ў працэсе іх непасрэднага асэнсавання, абдумвання, і ў працэсе іх непасрэднай рэалізацыі) з народным лёсам, з палітычным, эканамічным і духоўна-нацыянальным станам Бацькаўшчыны* (95). Коласу ўласціва было ўменне арганічна спалучаць рознахарактарныя з'явы, падзеі, думкі. Напісанае Коласам пацвярджае думку, што сапраўдныя пісьменнікі ніколі не ідуць насуперак лагіцы развіцця характараў і законам мастацкай праўды. Паказальнае ў гэтых адносінах адлюстраванне смерці Міхала ў *Новай зямлі*, дзе сінтэзуеца пафас трагедыі з гераічным. Беларускія пражыткі, асабліва 30-х – першай паловы 50-х гадоў XX стагоддзя, якія знаходзіліся пад моцным уздзеяннем эстэтыкі сацрэалізму,

аднабакова і тэндэнцыйна трактавалі і гераічнае і трагічнае ў літаратуры, адваргаючы вопыт класікаў. Сумным наступствам гэтай аднабаковасці былі публіцыстычнасць і рытарычнасць твораў.

В. Жураўлёў асабліваю ўвагу звяртае на тое, што Якуб Колас ніколі не быў прыхільнікам расшыфроўкі характару чалавека да канца, хаця псіхалагічныя малюнкі ў яго творах багатыя на падрабязнасці і шчодрыя на яркія дэталі.

Эпічная адкрытасць сюжэта – мастацкі прыём, надзвычай характэрны для Коласа-пісьменніка. Ён дазваляў класіку праўдзіва перадаць імкліваю плынь жыцця і неадназначнасць чалавечага характару. В. Жураўлёў правамерна зазначыў: *Адкрыты сюжэт тэмы – гэта, як нам здаецца, і аўтарскае прызнанне таго, што сапраўдны мастак (...) і сапраўднае мастацтва заўсёды адкрытыя для няспыннага развіцця і ўдасканалення, што яны ніколі не могуць замкнуцца ў нейкіх жорсткіх межах статыкі, нязменнасці і закончанасці* (203).

Бясспрэчна, канкрэтны літаратурны твор – арганічная частка мастацкай сістэмы пісьменніка, *змястоўны і структурна-арганізацыйны эпічны лад нейкага аднаго твора Я. Коласа можна зразумець шырэй і паўней, калі ўлічваць яго ўзаемазвязанасць з усёй мастацкай сістэмай коласаўскіх твораў* (125). Так, некаторыя сюжэтныя лініі *Новай зямлі*, доказна піша В. Жураўлёў, *прымкнулі да эпічнай мадэлі паэмы Сымон-музыка і атрымалі ў ёй свой працяг, але ўжо на новай арыгінальнай філасофска-рамантычнай аснове* (126).

Якуб Колас, на думку літаратуразнаўцы, з'яўляецца тонкім майстрам псіхалагічнай эпічнасці і эпічнасці рамантычнага плана, дзе *абагульнена-тыпалагічная тэндэнцыя адыгрывае звычайна дамінантную, пануючую структуральную ролю* (128).

У часы панавання нарматыўнай эстэтыкі ў літаратуры пісьменнікі, прыродны талент якіх быў арыентаваны пераважна на рамантычнае ўспрыняцце і асэнсаванне рэчаіснасці, мацней за іншых адчулі ціск афіцыйнай ідэалогіі і эстэтыкі. Прычыны творчых пралікаў Міхася Лынькова ў рамане *Векапомныя дні*, напрыклад, бачацца В. Жураўлёву ў тым, што маштабная эпічная задума і багаты на складаныя псіхалагічныя і драматычныя калізійныя матэрыялы, якія патрабавалі дакладнай і тонкай рэалістычнай аналітыкі, асэнсоўваліся пісьменнікам, што больш упэўнена адчуваў сябе ў сферы рамантычнага паказу рэчаіснасці і чалавека. Неабходна сучаснай беларускай навуцы пра літаратуру, на думку даследчыка, больш увагі надаваць аналізу творчасці тых аўтараў, у якіх кантамінуюць, сінтэзуюцца прыныцы розных мастацкіх метадаў.

Коласава творчасць – прыклад таго, лічыць В. Жураўлёў, як належыць асэнсоўваць чалавека ў яго няспынным і цяглівым змаганні з побытавымі цяжкасцямі, паказчык таго, што мастацкае слова павінна несці ў сабе магутную энергію філасофскага роздуму.

Народны характар у мастацкай інтэрпрэтацыі класіка беларускай літаратуры мае багаты спектр разнастайных колераў і адценняў. Колас, паказвае літаратуразнаўца, ніколі не быў прыхільнікам механічнага і рэзкага падзелу герояў на станоўчых і адмоўных, аднак кожны з яго персанажаў вылучаецца

нейкай прыкметнай рысай характару, якая дазваляе чытачу трымаць гэтага персанажа ў сваім полі зроку і бачыць сутнасць духоўнай арганізацыі літаратурнага героя.

Колас – гуманіст, яго творы напоўнены спачуваннем да чалавека ўвогуле і да простага чалавека ў прыватнасці. Насуперак тагачаснай дагматычнай лініі ў савецкай літаратуры Якуб Колас паважліва не схіляе галавы перад бедным чалавекам толькі за тое, што гэта бедны чалавек, ён імкнецца падкрэсліць, што беднасць – няшчасце, зло, што беднасць фізічная, матэрыяльная, здольная нараджаць беднасць духоўную. Яркім падвярджэннем таму служыць вобраз жабрака ў паэме *Сымон-музыка*.

Якуб Колас пазбягаў адкрытай дыдактычнасці, ні ў якой ступені не афішыраваў ментарскую ролю пісьменніка і сваю настаўніцкую функцыю ў літаратуры.

Коласава спадчына, як піша Жураўлёў, даказвае, што на паглыблены мастацкі паказ жыцця пісьменнік можа выйсці толькі пры ўмове захавання трывалай сувязі рэальнасці эстэтычнай і рэальнасці жыццёвай, што *менавіта на шляхах гуманістычна-філасофскага даследавання жыцця мастацкая думка часцей за ўсё (...) набліжалася да паўнакроўнага раскрыцця псіхалогіі чалавека і глыбінных заканамернасцей жыцця* (205).

Першае выданне кнігі В. П. Жураўлёва адбылося ў 1991 годзе, яно стала асновай другога, дапрацаванага выдання 2004 года. У параўнанні з першым выданнем у другім больш увагі надаецца аналізу паэтыкі Коласа, тыпалагічным паралелям паміж творамі Якуба Коласа і класікаў рускай літаратуры, а таксама беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя, апунчаны рытуальна-абавязковыя для літаратуразнаўцаў савецкага перыяду спасылкі на класікаў марксізму і тэарэтыкаў сацрэалізму.

Ванда Бароўка
Віцебск